

LABELLE PRUSSIN ÜZERİNDEN AFRIKA YEREL MİMARLIĞI'NA DAİR SÖYLENEBİLECEKLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doktora Hasan BASRİ KARTAL
Nottingham Üniversitesi
Architecture and Built Environment
hbasrik@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1586-9596

Doktora Asiye NİSA KARTAL

Nottingham Üniversitesi
Architecture and Built Environment
a.nisa.gunduz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6805-6778

Gönderim Tarihi: 21.03.2021 Kabul Tarihi: 02.06.2021

Alıntı: KARTAL, B. H. & KARTAL, N. A. (2021). Labelle Prussin Üzerinden Afrika Yerel Mimarlığı'na Dair Söylenebilecekler. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1(1),34-42.

ÖZ: Labelle Prussin yerel ve geleneksel Afrika mimarlığı üzerine araştırmalar yapan bir mimar ve araştırmacıdır. Çalışmalarında mimarlık tarihi yazımı geleneği içerisindeki tek yanlı bakış açısını eleştirir. Batı düşünce ve sanat sistemi içerisinde Afrika sanatının ve mimarisinin geniş bir yankı bulamamasının nedenlerini sorgular. Bunun arkasında yatan ön yargılı tavrın nedenlerini inceler. Bu makale, Prussin'in çalışmaları üzerinden Afrika mimarlığı üzerine bir açıklama yapmaktadır. Makalenin temel metodu niteliksel bir araştırma üzerine kuruludur. Kullanılan bu niteliksel metod; teorik okuma, kavramsallaştırma ve tartışma üstünde şekillenmektedir. Makale Türkçe dilinde yazılmış Afrika yerel ve geleneksel mimarisi ve bu mimarlığın arkasında yatan düşünce sistemine dair literatür eksikliğini doldurmak amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afrika mimarlık düşüncesi, Afrika yerel mimarlığı, Labelle Prussin

Comments on African Indigenous Architecture Through Labelle Prussin

ABSTRACT: Labelle Prussin is an architect and researcher who studies indigenous and traditional African architecture. In her works, Prussin criticizes the one-sided point of view within the architectural historiography's tradition. She questions why African art and architecture have not found an effective reflection in Western thought and art. She examines the reasons behind the biased attitude. This article debates African architecture through Prussin's work. The primary method of the article is based on qualitative research. The qualitative approach used theoretical reading, conceptualizing and discussion. This article was written in Turkish to fill the literature on African indigenous and traditional architecture and its thinking system that sits behind this architecture.

Keywords: African architecture thought, African indigenous architecture, Labelle Prussin

Giriş

Labelle Prussin, çalışmalarında Afrika yerel mimarisine ve yapım yöntemlerine odaklanmış önemli bir bilim insanıdır. Prussin'in mimarlık tarihine, kuramına ve pratiğine katkıları kırk yıla yayılmıştır. California Üniversitesi'nde 1952 yılında lisans eğitimini tamamlamış ve Yale Üniversitesi'nden 1973 yılında doktoraasını almıştır. Araştırmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Gana'da yürütmüştür. Gana'daki Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Michigan Üniversitesi ve Washington Üniversitesi'nde Afrika yerel mimarisi üzerine dersler vermiş ve Malezya ve Japonya'da araştırmalarda bulunmuştur. 1998'de 'Arts Council of the African Studies Association' (Afrika Çalışmaları Derneği Sanat Konseyi) tarafından Liderlik Ödülü'ne layık görülmüştür (Arceneaux, 2012).

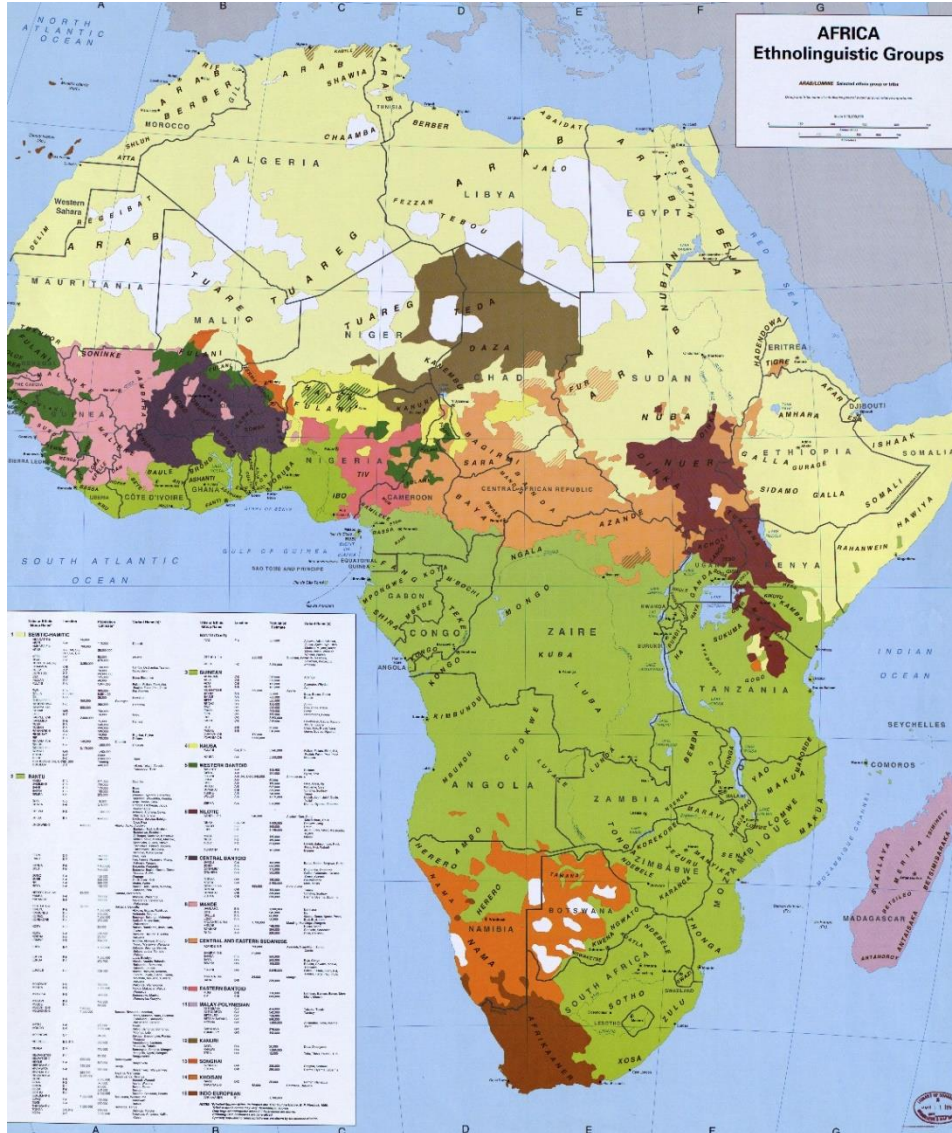
En önemli kitapları, 'Architecture in Northern Ghana' (Türkçe: Kuzey Gana Mimarisi; 'UC Press' tarafından 1969 tarihinde basılmıştır), 'Hatumere: Islamic Design in West Africa' (Türkçe: Batı Afrika'daki İslami Tasarım: Hatumere; 'UC Press' tarafından 1986 tarihinde basılmıştır) ve 'African Nomadic Architecture: Space, Place and Gender' (Türkçe: Afrika Konargöçer Mimarisi: Mekân, Yer ve Cinsiyet; 'Smithsonian Institution Press' tarafından 1995 yılında basılmıştır). Prussin'in çalışmalarında bulunan fotoğraflar ve çizimler, yalnızca geleneksel Afrika mimarisinin korunması için verimli bir kaynak olmakla kalmayıp, aynı zamanda mimarlık teorisi ve pratiğini geliştiren orijinal çözümler de sunmaktadır (Arceneaux, 2012).

Prussin, Afrika'daki yerel malzemeler, bu malzemelerin hazırlanma süreçleri, yapının inşa edilirken yönelim durumu hakkında detaylı bilgi vermektedir. Çalışmaları, geleneksel mimarlık ürünlerine ait verilerin korunmasına yönelik bir yaklaşıma da sahiptir. Kitapları, konargöçer yaşam şekline sahip Afrika'da yaşayan yerel toplulukların evlilik ve doğum ritüellerine ait bilgiler de sunmaktadır. Prussin, geleneksel mimariye ait verilerin kaydedilmesi yoluyla, yerel kültürle ait kolektif hafızanın korunacağını ifade etmiştir (Arceneaux, 2012).

Bu makalede Prussin'in yerel Afrika mimarisine ait çalışmalarından kesitler sunulmuştur. Bu kesitler bize geleneksel Afrika mimarlığının biçimsel özellikleri, yapım teknikleri ve malzeme çeşitliliğinin yanında, sembolik ve varoluşsal düşünce sisteminden de bahsedecektir. Makale, geleneksel Afrika mimarlığını basit bir barınak mimarisi düzeyinde değerlendirmenin doğru olmadığı fikri üzerine kuruludur. Bu düşünce makalenin önemini kurgular. Afrika yerel mimarlığı; sürdürülebilir, doğa ile uyumlu, kendine özgü sembolik bir düşünce sistemine ve estetik bir dışavuruma sahip, kapsamlı olarak tartışılması gereken önemli bir araştırma konusudur.

Prussin üzerinden yerel ve geleneksel Afrika Mimarisi: Düşünce, Yöntem ve Ürünler

Prussin'e göre geleneksel Afrika mimarlığında, aynı meridyen üzerinde bile farklı iklim özellikleri gösteren coğrafi alanlarda, tasarım ve kullanılan malzeme açısından farklı özellikler gösteren yapılar mevcuttur. Bu bağlamda, geleneksel Afrika mimarlık ürünleri içerisinde tropikal iklim, çöl iklimi, yarı tropikal gibi iklim kuşaklarına ait özellikler içeren mimari yapı elemanları bulunmaktadır. Gerek iklimsel ve gerekse bölgeden bölgeye değişen malzeme farklılıkları, mimarlık ürününün karakterine yansır.

Afro-Asyatik		Diğer
Hamitik (Berberi, Kuşitik) + Semitik (Habeşçe ve Arapça)		Khoi-San
Hausa (Çadik)		Malay-Polinezyan (Malgaşça)
		Hint-Avrupa (Afrikaner)
Nijer-Kongo	Nil-Sahra	
Bantu	Nilotik	
Gine (Volta-Nijer, Kva, Kru)	Merkezi Sudan, Doğu Sudan (Nilotik Haricindekiler)	
Batı Bantoid (Atlantik)	Kanuri	
Merkezi Bantoid (Gur, Senufo)	Songhai	
Doğu Bantoid (Güney Bantoid)		
Mande		

Şekil 1. Kongre Kütüphanesi Coğrafya ve Harita Bölümü tarafından hazırlanan, Afrika'nın başlıca etnolinguistik gruplarını gösteren 1996 tarihli harita.¹ Renk kodlarına göre haritada 15 ana etnolinguistik grup bulunmaktadır ("Africa ethnic groups 1996". 2021).

Geleneksel Afrika mimarlığı, sosyal yapı, hiyerarşi ve yetkinlik alanının fiziksel mekâna yansımaya dayanır. Bu bağlamda farklı etnik gruplar, mekân ve coğrafya üzerinde kendi bölgelerini belirler ve akrabalık ilişkilerini yaşadıkları mekâna yansıtma düşüncesini taşırlar. Bu bağlamda sosyal yapı içerisinde erkek ve kadın, yaşlı ve genç bireyler arasındaki yetkinlik ve hiyerarşik yapılanma mekâna yansır. Tarım ürünleri ve hayvansal gıdalara sahip olma ve bu ürünler üzerindeki yetki, sorumluluk ve bölgesel sınırlar, aile ve yakın akrabaların arasındaki sosyal ilişki biçimlerine göre düzenlenir. Aynı zamanda, yaşam süresi içerisinde evlenme ve çocuk sahibi olma gibi edimlerle aile içerisinde dinamik olarak konumu değişen bireyin değişimi, eski mekâna yeni mekânlar eklenmesi yoluyla mimari ürüne yansır. Bu bağlamda mimari ürün, değişikliklere uyum sağlayacak şekilde ve bu doğrultuda malzemeler kullanılarak üretilir. Aileye katılan yeni bireyler için mekâna eklemeler yapılabilir iken, hayatta olmayan bireylere ait mekânlar kullanımdan kaldırılır (Prussin, 1974; Prussin ve Lee, 1973; Prussin, 1999).

Geleneksel Afrika mimarlığını yalnızca fiziksel bir çatki olarak okumak yetersizdir, bunun yanında, yerel Afrika mimarisinin arkasında yatan sembolik ve varoluşsal düşünce sisteminin de analiz edilmesi gerekmektedir. Afrika'daki çoğu inanç sistemlerinde, yaşadığımız dünya, doğumun gerçekleştiği ve insanın kökenine ev sahipliği yaptığı gerekçesiyle kutsaldır. Bir ağaç ya da direğin dünyada kökeni göğe bağlayan dikey bir eksen sembolize ettiğine dair inanç, konut yapım süreçlerinde yerel halk tarafından sıklıkla ele alınır. Güneydoğu Nijerya ve güney Kamerun'da yaşayan kabilelerin konutlarının merkezinde yer alan, oyma ile bezenmiş ahşap konstrüksiyonlu çatkılarının dünyanın başlangıcını temsil ettiği bilinmektedir. Sıklıkla, kamusal toplanma alanları merkezde üzeri oymalı bir direği barındırır ve bu direk merkezi bir referans noktası işlevi görür. Köy bu referans noktasına göre şekillendirilir. Köyün genişliği bu direk ile orantılı olacak şekilde düzenlenir. Örneğin, Mali'de yaşayan Dogon kabileleri köylerini bir merkezden çıkan, farklı ayın alanlarına sahip alanların etrafında şekillendirirler. Dogon kabileleri, kozmolojik ilkelere hareketle antropometrik (insan bedeninin nicelik yönünden ele alınabilen özellikleri) bir yaklaşımla yaşam yerlerini inşa ederler. Köy ve konutların her biri bir ideal biçim olarak insan bedeninin mekân üzerinde tezahür edişi gibidir (Prussin, 1974; Prussin, 1982; Prussin, 2008).

Yaşam ve geçim şekli de geleneksel Afrika mimarlığının oluşumunda bir diğer önemli unsurdur. Tahılların korunmasının gerekli olduğu savan ikliminin ve bu iklimle bağlantılı karakteristik bitki örtüsü savanların görüldüğü bölgelerde daha çok kil ya da toprak malzemedeki yapılmış ambarlar mimari bir ürün olarak karşımıza çıkar. Ormanlık alanlarda ise temel beslenme diyetinde yumru bazlı bitkilerin yer alması, bu ürünlerin saklanması gerektiren depo ya da ambarlara ihtiyaç duyulmamasını sağlar. Savana bölgelerindeki yerleşik tarım etkinliğinin aksine, yarı çöl ikliminin görüldüğü Sahra altı kuşak daha çok hayvancılık ve çobanlık için uygundur. Kolay hareket eden ve taşınabilir mimarlık ürünleri bu bölgede yaygınca görülür. Bu mimarlık ürünlerini Tuareg, Songhai ve Fulani gibi Afrika kabileleri benimsemektedir. Bu bölgelerde, mimarlık ürünlerinin üretilmesinde yerel malzemeler kullanılmaktadır. Bitki örtüsünde çeşitliliğin bölgede az bulunması nedeniyle daha çok hayvan derileri, ot yığınları ve elyaf şilteler gibi dokuma ürünleri mimari elamanların üretilmesinde sıkça kullanılır, kolay taşınabilirlik ve bütüncüllük esastır (Prussin, 1974; Prussin, 1972; Prussin, 2006).

Tropik ormanlık alanlarda bolca bulunan ahşap malzeme, çöllere doğru yarı kurak alanlarda yerini kile bırakır. Kurak iklim bölgelerinde ise yerini daha çok yapı için uygun olmayan çöl kumlarına teslim eder.

¹ Haritanın, büyük ölçüde Amerikalı antropolog Murdock'un 1959 tarihli çalışmasına dayandığı belirtilmektedir (bkz. Murdock, G. P. (1959). Africa: Its peoples and their culture history. New York: McGraw-Hill).

Bu bölgelerde taş malzeme ya da çadır benzeri çatıkların kullanılması, yapı malzemesi olarak kullanılacak malzeme kıtlığının yanında, aynı zamanda bu malzemeyi bağlayıcı bitki özütleri, hayvan dışkısı (gübre) gibi malzemelerin bulunmaması nedeniyledir. Bu bağlamda bölgeye ihraç edilen granit gibi doğal taş malzemeler alternatif bir yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Ancak gerek taş malzemenin işçilik açısından işlenmesinin zorluğu gerekse de taş malzemeyi detaylıca işleyebilecek alet teknolojisinin kolaylıkla temin edilememesi açıktır. Sözü edilen bölgede bulunan taş malzemeye dayalı mimarlık ürünlerinde, malzemenin moloz taş gibi işlenmeden kullanılması, taşların arasında kalan boşlukların toprak bazlı bir harç kullanılarak doldurulup yapı yüzeyinin düzleştirilmeye çalışılması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında Batı Afrika'da yer alan başkentlerde ve ticaret merkezlerinde bulunan tabakalı kumtaşından, kontürleri daha düzgün kesme taş elde edilebilmektedir. Düzgün taş örgülü yapılar inşa edebilmeyi daha kolay hale getirmiştir. Nijerya'da Oti, Volta ve Bani gibi nehir sistemlerine yakın bölgelerde yerleşen kabilelerin, balık kılçıklarını kil malzemenin dayanıklılığını artırmak için kullandıkları bilinmektedir. Nehir yataklarından elde ettikleri kalker benzeri malzemeleri, kil ile karıştırarak daha dayanıklı beton benzeri bir yapı malzemesi üretmişlerdir. Bu yöntemle, bezenecek kısımlar için de düz yüzeyler elde ederek, bezemenin işlenmesini kolayca sağladıkları anlaşılmaktadır (Prussin, 1974; Prussin, 1995; Prussin, 1999).

Mimari üretim bilindiği üzere, yapı malzemelerinin birleştirilmesi, mimari biçimlerin yaratılması ve bunlar için gerekli iş bölümü ve özelleşmiş yeteneklerin ve aletlerin varlığına dayanır. Bu bağlamda Prussin'e göre geleneksel Afrika mimarlığını ve gelişimini anlamak için bu unsurların iyi bilinmesi gerekmektedir. Geleneksel Afrika mimarlığı iş bölümüne dayalı olarak ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda tüm aile bireyleri mimari üretim etkinliğine katılır ve ailenin lideri etkinlik sürecinin de lideridir. Her aile bireyi gelecekte kendi konutunun mimarı olma potansiyelini taşır. Savana bölgesindeki mimari üretim süreçlerinde erkekler ve erkek çocuklar bölgedeki ocaklardan kum getirirken, kadınlar toprağın şekillendirilmesi için kullanılacak suyu taşır. Kil ya da çamurla, konik, küresel ya da silindirik biçimler oluşturularak, şefin onayı ve estetik algısına göre bir araya getirilir ve diğer birçok kırsal Afrika toplumunda benzer bir iş bölümü görülür (Prussin, 1974; Prussin, 1983; Prussin, 1999).

Batı Afrika'da görülen geleneksel mimarlık, kerpiç yapı malzemesi esasına dayanan "Banco" tekniğiyle ve toprağın helezon şeklinde döndürülerek çömlek üretilmesine dayalı bir sisteme benzer bir anlayışla üretilir. Bu bağlamda malzemenin dayanımı az olduğu için ve iklim koşulları nedeniyle yapıda büyük pencere açıklıkları inşa edilemez ve malzemenin silindirik ya da konik duvar boyunca sürekliliği önemlidir. Çatılar genellikle düz damlı olarak inşa edilir ve genellikle ahşap çatıklar ile desteklenir. Kassena, Tallensi, Lobi, Gurunsi, Somba, ve diğer Voltaik-dilleri konuşan kabilelerin inşa ettiği teras çatının ayrıca konut duvarlarını ahşap çatıklar ile sağlamlaştırıcı bir etkisi de bulunmaktadır. Bununla birlikte sazdan yapılmış konik çatı geleneği, bölgenin bitki örtüsü imkânı nedeniyle hala bir çözüm olarak kullanılmaktadır. 'Banco' denilen, kilin su ile şekillendirilmesine dayalı inşa sistemi bölgede görülse de, pişmiş tuğla malzemeler Djenne, Tmbuctu ve Gao gibi geleneksel Afrika kentlerinde giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bölgede üretilen oval tuğlalar ile eğrisel planlı konutlar üretilmektedir. Bunun yanında, dikdörtgen kesimli tuğla üretimi ve bu tuğlanın uygulanabildiği dikdörtgen planlı konut tercihi de giderek artmaktadır. Tuğla üretimi ve kullanımı giderek artsa da bu tuğlalar genel olarak güneşte kurutulmuş tuğlalardır. Fırınlanmış tuğlanın Batı Afrika'da yapı malzemesi olarak kullanımı sadece kentsel bölgeler ile sınırlı kalmaktadır. Dikdörtgen planlı konut geleneğine ağacın bol olduğu ormanlık alanlarda da rastlanmaktadır. Fırınlanmış tuğlanın güneşte kurutulmuş tuğlaya göre daha az tercih edilmesinin nedeni, fırın için gerekli yakıtın elde edilmesinin zorluğudur. Bu yakıt, genellikle bölgedeki demircilerin eşlerinin evlerindeki fırınları kullanarak bu malzemeyi üretmesine dayanır. Fakat genellikle erkeğin görevi olarak algılanan yapı malzemesi üretiminin kadınlar aracılığı ile üretilmesi toplumda benimsenmemektedir. Bu bağlamda fırında pişmiş tuğla, mimari üretim sürecinde ortaya çıkacak olan iş bölümüne karşı zarar verici bir malzeme olarak algılanmıştır. Erkeklerin yapı malzemelerini üreten bireyler olması ve kadınların malzemenin üretimine yardımcı iş gücü olarak katılması çoğu topluluk tarafından benimsenmiştir. Erkek bireylerin duvarları inşa etmesi ve kadınların bitiş elemanlarını ve süslemeleri yapmasına dayalı üretim etkinliği halen devam etmektedir (Prussin, 1974; Prussin, 1995; Prussin, 1986).

Soyun kadından devam ettiği kabul edilen Songhai, Dyerma, Fulani ve Tuareg gibi kabilelerde, erkekler çadırın merkezinde konumlandırılırsalar bile, mimari üretim süreci daha çok kadınların yetkisindedir. Çadır direklerinin dikilmesinden, çadır örtüsünün örtülmesine kadar mimari üretim sürecinin tamamı kadınların yönetiminde gerçekleşir. Bu süreç farklı mülkiyet anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kadınlar çadırın sahibi olarak görülürken, erkekler toprak zeminin sahibi olarak algılanır. Mimari üretim

sürecinde gerekli olan iş gücü ve aletler, kentleşme ile giderek özelleşmeye başlamıştır. Tarımsal etkinlikte ya da günlük aktivitelerde kullanılan havan, çömlek gibi eşyaların mimarlık üretim etkinliğindeki verimi artıracak şekilde yeniden tasarlanması bu sebebe bağlıdır. Bu hareket, fırınlanmış tuğla, bağlayıcı olarak metal kenetler gibi yeni malzemeleri, yeni üretim tekniklerini ve yetenekleri beraberinde getirmiştir (Prussin, 1974; Prussin, 1986; Prussin, 1999).

Yaşamın sürekliliği ve devamlılığı ile ilişkilendirilen tahıl ambarları da geleneksel Afrika sembolik düşüncesinden etkilenmişlerdir. Tallanesi ve Tayaba kabilelerinde, tahıl ambarları erkeklerin yaşadığı alanlarının merkezinde konumlanır. Tahıl ambarının yaşam verici, üremeyi ve yaşamın sürekliliğini sembolize eden yapısı, kurbanların ve ayinlerin de odak noktasında olmasına neden olmaktadır. Kadınlara ait dünyevi birimler ile erkeklerin kullandığı kutsal alanlar birbirinden ayrılır. Kuzey Kamerun'da yaşayan Fali kabilesi ve Fildişi Sahili'nin kuzeyinde yaşayan kabileler, tahıl ambarı içerisinde tohumların saklandığı çömlükleri doğmamış çocuk ve tohumları da sperm ile ilişkilendirirler. İslam'ın yayılması ile merkez sembolizminin Kâbe'nin merkeziliği ile özdeşleştirilerek benimsenmesine devam ettiği bilinmektedir (Prussin, 1974; Prussin, 1995; Prussin, 1999).

Afrika'da yerin merkeziliği, doğum, yaşam ve ölümün gerçekleştiği alan olması bakımından önem teşkil eder. Bunun yanında, ataların yer üstünde ölmüş ve yerleşmiş olmasından dolayı yeri merkezi kılar. Bu bağlamda yer ve toprak özellikle savana kabilelerinde kutsal kabul edilir. Toprakta bir duvar örnek sadece mimari bir beceri ile değil aynı zamanda Tanrıların yardımı ile ortaya koyulmuş manevi bir eylem olarak kavramsallaştırılır. Örneğin, yerin merkeziliği düşüncesinin bir uzantısı olarak Tallensi kabilelerinde göçebelik miti bulunmamaktadır. Bobo ve Bambara kabileleri, toprağın altında yer alan atalara atıfta bulunan ve insanın yerdeki bir delikten çıktığı düşüncesini sembolize eden birçok tapınak ve kutsal alana sahiptir. Yapım sürecinin Tanrısal güçler ve atalar ile etkileşime girmenin bir ifadesi oluşunun en önemli göstergelerinden biri de bazı kabilelerde inşa ayinlerinin var olmasıdır. Örneğin Lobi kabilesi, konutlarını inşa etmeden önce atalarını yâd etmek zorundadır. Bu ayin, kâhinin yapıma onay vermesi ile başlar. Konutun sahibi inşaatı yapacak olan kişiye (yapı ustası) gidip inşaatı yapmasını ister. Yapı ustası, Tanrı'nın ve atalarının izni dahilinde bunu yapabileceğini söyler ve yapı ustasının binayı inşa edebilmesi için gizli ve büyüsel bir yeteneğe sahip olduğu düşünülür. Kentleşme sürecinde bile yapı ustaları kastının önemli bir güce sahip olduğu ve bu gücün önce kendilerine daha sonra da yayılarak tüm toplum bireylerine nüfuz ettiğine inanılmıştır. Bu bağlamda Afrika inancında yer alan düşünce ve inanç sistemi, dini olanla dünyevi olanı, bilinen ile bilinmeyen, kaotik olanla olmayana, merkez ile çevreyi ayırır ve aralarında aracılık yapar. Böylece, duvarlar merkezden itibaren derece derece çeşitli varoluş durumlarının eşik noktalarında birbirleri ile bitişerek konut, köy ve sınırları oluşturacak alanları çevreler. Örneğin güney Fildişi Sahili'nin ormanlık bölgelerinde yaşayan Dida kabilesi, genel olarak saz ve çamurdan oluşan duvarlara sahip yuvarlak planlı duvarların içerisinde inşa ettikleri kapalı konut ünitelerini barındıran konutlarda oturmaktadırlar (Prussin, 1974; Prussin, 1995; Prussin, 1986).

Savanada yaşayan kabileler de benzer bir dış duvar sistemi ile tasarlanmış duvarların içerisinde yer alan konut birimlerinde yaşamlarını sürdürürler. Bu bağlamda duvar, konut birimlerinin bir araya getirilmesi işlevine hizmet etmekle birlikte konut birimlerinin birleşmesi ile oluşmamaktadır. Bu tip bir mimari, genel olarak kuzey Gana'da yaşayan kabileler, Üst Volta bölgesinde yaşayan Mossi kabilesi, Mali'de yaşayan Malinke ve Benin'de yaşayan Somba kabileleri tarafından benimsenmiştir. Batı Afrika'da görülen duvarın merkezi rolünü vurgulayan bu plan şeması Dogon kabileleri tarafından da benimsenmiştir. Dogon kabilesi, dış duvar örgüsünü yatay olarak yerleştirilen ahşap kalaslarla destekleyerek, hem duvarın dayanımını artırmış hem de dış tehlikelere karşı içerisini manevi anlamda da korumaya çalışmıştır. Ahşap kalasları konutların dışları olarak kavramsallaştırmışlardır. Dikenli yüzeylere sahip duvar örgüsü tekniğinin belki de en ilginç biçimleri Gana'daki Ashanti saray ve tapınaklarında ve Zaria, Bauchi ve Kano gibi kuzey Nijerya eyaletlerinde görülmektedir. Kassena kabilesi, dış duvarlarını siyah ve beyaz geometrik bezemeler ile doldururken, Bamileke kabileleri ise özellikle şeflerin ya da yaşça büyüklere ait konutları direklerden oluşan halkalar ile çevrelemiştir. Bu direklerden oluşan halkaların hiçbir taşıyıcı özelliği olmamasına karşın, sembolik bir koruma işlevini yerine getirdiği belirtilmektedir (Prussin, 1974)

Şekil 2. Üstte, Burkina Faso'daki Tiebele köyünde Kassena kabilesine ait yapı birimi ("Tiebele village in Burkina Faso 04". 2021). Aşağıda, Bamileke halkına ait Bandjoun Sarayı ("Ancient Bamileke architecture". 2020).

Geleneksel Batı Afrika mimarlığında duvarlar kadar aynı zamanda giriş de sembolik açıdan büyük önem taşıyan bir yapı bölümüdür. Giriş, iç ile dışı bilinen ile bilinmeyi ayrıştırır. Bu bağlamda, yeni bir çocuğun doğduktan sonra isim konulmasından, komşuların kabulüne, cenaze töreninden dini ayinlere kadar birçok yaşama dair kutsal şey giriş ile ilişkilendirilir. Bazı törenler yapılar topluluğunun girişinde gerçekleştirilir. Girişin konutta oluşturulması ise önce mekânın sınırlandırılarak oluşturulması, ardından bu mekâna erişimin sağlanması için bir noktasının kesilip çıkartılması işlemlerine dayanır. Giriş sembolizminin en yüksek olduğu kabilelerden biri Mossi kabilesidir. Mossi kabilesi ilk atalarının girişi olmayan gökyüzündeki bir konuttan yeryüzüne indiğine dair bir mitsel anlatıya sahiptirler. Bu bağlamda Batı Afrika savanalarında özellikle Volta havzasında ve Yukarı Nijerya bölgesindeki konutlarda girişin konik ve topraktan üretilmiş sütunlar ile donatıldığı kolayca fark edilebilen bir detaydır. Bu giriş sütunları tekil ya da bir grup halinde olabilmektedir. Bu sütunların konutların kutsal olarak kabul edilen tahıl ambarı gibi bölümlerinin duvarlarına da bitleştirildiği bilinmektedir. Sudan üslubunun önemli bir sembolü olan bu konik toprak sütunlar, Dogon'larda kurucu soylar ile, atalar kültü ile, atalara ait türbelerin işaretlenmesi işlevi ile ilişkili olarak inşa edilir. Tallensi kabilelerinde bu sütunlar, mezarları işaretlemek için, Kassena kabileleri tarafından ise kutsal ile dünyevi, bilinen ile bilinmeyen arasındaki sınır durumlarını ifade etmek için kullanılır. İslamiyet'in yayılmasından sonra bu sembolik anlamlar biçim değiştirerek dönüşmüşlerdir. İslam'ın benimsenmesiyle birlikte, sembolik, mitsel ve ayinsel olan kavramlar dini ve siyasal alana kaymaya başlamıştır. Yoruba, Fon ve Ashanti gibi kabileler bireysel planda uyguladıkları sembolik edimlerini siyasal alana taşıyarak, bu tür mistik öğeleri saray mimarisine uygulamaya başlamışlardır. Bu bağlamda atalar kültürünün sembolik ifadesi yerine yönetici sınıfın ve kralların yüceliklerini vurgulayan sembolik ifadeleri taşıyan mimari süslemeler tercih edilmeye başlanmıştır. Girişin sembolik değerine dair elimizdeki en güzel örneklerden biri Dogon kapılarıdır. Dogon kapılarında atalar kültürüne dair sembolik süslemeler ile Dogon kozmolojisini ifade eden semboller de bulunmaktadır (Prussin, 1974; Prussin, 1999; Prussin, 1986).

Şekil 3. Dogon halkına ait bir kapı ve kapı yanına işlenmiş 'Alligator totemi' ("Crocodile totem". 2020).

Yapının giriş kısmı ile dikey ekseninin geleneksel Batı Afrika mimari içerisinde kutsal bir boyutu olduğu bilinmektedir. Dikey eksen sadece yer çekimine meydan okuyarak değil aynı zamanda yere ait olan ile göğü birleştirmesi bağlamında önemli bir eksendir. Aksum'daki dikili taş, Zimbabwe'deki eliptik taş kule ve kuzey Dahomey bölgesinde yaşayan Tayaba kabilelerinin tahıl ambarlarını yerden yükseltmiş olarak inşa etmesi, atalar sütununun konutun merkezine yerleştirilmesini açıklayan ve bu dikeyliğe verilen önemi gösteren önemli simgelerdir. Bununla birlikte, dikeylik aynı zamanda zafer ve şan ile ve aynı zamanda yaratıcılık ile özdeşleştirilmektedir. Bu bağlamda, Abomey'de yaşayan Fon kabilesi krallarının dört kattan daha fazla halka yapı yapma izni vermemelerine rağmen, kendi saraylarını beş katlı inşa etmeleri bu durumun en önemli göstergeleridir. Ayrıca, Batı Afrika mimarlığı içerisinde iki katlı konutların giderek daha çok benimsenmeye başlaması da dikeyliğin kutsallık ile ilişkilendirilmesinin bir diğer önemli göstergesidir (Prussin, 1974; Prussin, 1972; Prussin, 1983).

Batı Afrika mimarlığında merkez, sınır ve dikeyliğin sembolik ve mitsel değerleri ile birçok kültüre benzer şekilde kubbenin de sembolik ve mitsel bir anlamı vardır. Kubbe diğer kültürlerde olduğu gibi Batı Afrika'da da kutsallık, asalet ve göksel mekânlar ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda kubbe, Dahomey'deki Abomey bölgesindeki Fon krallarının türbe ve yatak odalarının üst örtüsü olarak kullanılır. Gana'daki Nkoranza'da yer alan Tano gibi bazı Ashante kabilesinin tanrılarına ait tapınaklarda, yuvarlak planlı Bambara tapınaklarında, birçok geleneksel dikdörtgen planlı konut tipinde kubbe kullanımı görülmektedir.²On dokuzuncu yüzyılda, göçebe yaşamın yavaşça terk edilmeye başlanması ile çadırlardan yerleşik konutlara geçiş başlamıştır. Bu durum, konut üst örtüsü olarak kubbenin tercih edilmesini de beraberinde getirmiş, Hausa ve Fulani kabilelerin yaşadığı Trans-Sahra bölgesi kubbeli konut yapıları ile dolmuştur. Bu bağlamda 'Hausa tonozu' denen ve önceki çadır temelli yaşamdan evrimleştiği düşünülen mimari kubbe ve tonoz biçimleri de ortaya çıkmıştır. Kubbe ve tonozun ya da diğer kalıcı yapı elemanlarının, Batı Afrika'da ilk olarak nasıl kullanılmaya başlandığı ya da tarihsel olarak çadırdan kubbeye geçişin ve kubbenin evrimleşmesinin nasıl gerçekleştiği birkaç kent kalıntısı haricinde arkeolojik açıdan çok fazla kaydın olmaması nedeniyle bugün bile gizemini korumaktadır (Prussin, 1974; Prussin, 1995; Prussin, 1986).

² Bu noktada bu ek bilgi verilebilir. Kubbe mimarisinin kökeninin Kuzey Afrika ve Sahra kuşağında inşa edilen çadırlardan evrildiği ve Batı Afrika'ya Roma Mimarlığı aracılığı ile geçtiğini ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Bir başka görüş ise kubbesel yapıların İslam'ın yayılması ile Batı Afrika'ya yayıldığı şeklindedir (Prussin, 1974).

Şekil 4. Tahua, Nijer'de 'Hausa tonoz' inşa faaliyetlerini gösteren resim, tarihi bilinmiyor (Culturesofwestafrica.com. 2020).

Prussin'e göre geleneksel Afrika mimarlığında kalıcılık kavramı önceki kuşakların ve ataların aynı bölgede ikamet etmiş olmaları ile ilişkili olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda yerleşme, yerleşik olma kavramı daha çok aile sürekliliği ve sosyal örgütlenme biçimleri ile ilişkili olarak düşünülmelidir. Örneğin Tallensi kabilesi tarafından kullanılan 'yir' hem mimari açıdan konuta hem de aile birimine karşılık gelmektedir. Yerleşmek, bu bağlamda geçici ama sürekli olmakla ilişkilidir. Konut; insan varoluşunun merkezinde ve kimliğini inşa ettiği, aile biriminin ikamet ettiği, yaşam döngüsünü belirleyen, sürekliliğinin maddi bir ifadesidir. Bu bağlamda geleneksel Afrika mimarlığı içerisinde konut, yerleşme ve yerleşimde bulunma ile ilişkilidir. Ölen bireye ait konut birimi yıkılmasına rağmen sembolik değeri ve kutsallığı kalıcı olmaktadır. Örneğin Fildişi Sahili'nde yaşayan Abour kabilesinin köyü her yeni nesil ile, ölen daha önceki nesillere yeni yaşama yerleri açmak için taşınmaktadır. Geçicilik üzerinden kalıcılığın inşa edilmesi bazı kabilelerde evden köyün tamamına doğru genişleyecek şekilde bir biçim alır. Bu bağlamda geleneksel Afrika mimarlığında kalıcılık düşüncesi daha çok yeniden doğuşun, yenilenişin, gençleşmenin bizatihi kendisi ile ilişkilidir (Prussin, 1974; Prussin, 1969; Prussin, 1995).

Sonuç

Prussin geleneksel Afrika mimarlığında kullanılan malzeme ve coğrafya ilişkisine ve konut biçimlenişinin arkasında yatan kültürel, özellikle de sembolik ve mistik arka plana vurgu yapar. Prussin, Afrika yerel halklarının; mimarlık ürünlerini, sosyo-kültürel düzeyde çevresiyle olan sembolik, varoluşsal etkileşiminin bir sonucu olarak kendine has kıldığını söyler. Çalışmalarında, ahşap, kerpiç, dokuma lifler ve hayvan derisi gibi malzemelerle inşa edilmiş geleneksel Afrika mimarisine ait yapım tekniklerini ve bu yapım tekniklerinin arkasında yatan düşünceleri belgelemenin önemini vurgular. Prussin'e göre, Afrika'da görülen ve yerel mimari içinde değerlendirebilecek yapılar, sürdürülebilir ve doğayla uyumlu nitelikler taşırlar. Prussin için mimarlık kuramı içerisindeki, fiziksel ve felsefi düzeydeki barınak konut etkileşimi sosyo-kültürel verilerle birlikte değerlendirilmelidir.

Modernizm ve kentleşmenin etkisi ile geleneksel Afrika mimarlığı gün geçtikçe giderek evrimleşse de, mimari biçimlenişin temelinde yer alan kültürel formatın aynı şekilde korunduğu bilinmektedir. Kolonyal dönemlerinden sonra (bağımsızlıklarını kazandıktan sonra), Batı Afrika devletlerinin yöneticilerine ait saraylar, bölgede bulunan eski kabile şeflerinin yaşamış olduğu konutlardaki estetik yaklaşımın ve sosyal yapıya ait kültür biçimlerinin günümüze uyarlanmış bir yorumudur. Mimari elemanlar ve estetik yaklaşımlar değişse de, bu unsurların oluşumunu sağlayan düşünce sistemi ve ilkeler korunmaktadır. Afrika'da görülen merkez, sınır, dikeylik gibi mimarlık ile ilişkili kavramlar en ilkelinden en çağdaşına kadar diğer tüm dünya kültürlerin mimari ürünlerinin arka planında da yer almaktadır. Kültürden kültüre farklılık gösteren ise kavramsal olanın maddileşerek ortaya çıkma biçimidir.

Kaynakça

- Prussin, L. (2008). Constructing a Life in African Architecture, *Critical Interventions*, 2:1-2, 168-174, DOI: 10.1080/19301944.2008.10781337
- Prussin, L. (1969). *Architecture in Northern Ghana: A Study of Forms and Functions*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Prussin, L. (1972). West African mud granaries. *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde*, 18, 144-169.
- Prussin, L. (1974). An introduction to indigenous African architecture. *Journal of the Society of Architectural Historians*. 33 (3): 183–205. doi: <https://doi.org/10.2307/988854>
- Prussin, L. (1982). West African Earthworks, *Art Journal*, 42:3, 204-209, DOI: 10.1080/00043249.1982.10792794
- Prussin, L. (1983). *The Architecture of Djeuné: African synthesis and transformation*. Ann Arbor, MI: University microfilms international.
- Prussin, L. (1986). *Hatumere: Islamic design in West Africa*. Berkeley: University of California Press.
- Prussin, L. (1995) (ed). *African Nomadic Architecture. Space, Place and Gender*. Washington D.C., London: Smithsonian Institution Press and National Museum of African Art.
- Prussin, L. (1999). Non-Western sacred sites: African models. *Journal of the Society of Architectural Historians*. 58 (3): 424–433. doi: <https://doi.org/10.2307/991536>
- Prussin, L. (2006). Judaic threads in the west African tapestry: No more forever? *The Art Bulletin*. 88:2, 328-353, DOI: 10.1080/00043079.2006.10786293
- Prussin, L., Lee, D. W. (1973). *Architecture in Africa: An annotated bibliography*. New York: Africana Pub. Co..
- Arceneaux, K. C. (2012). The IAWA adds books of Africanist Labelle Prussin to the collection. *IAWA (International Archive of Women in Architecture) Newsletter*. No:24 (Fall 2012):1-2.
- Murdock, G. P. (1959). *Africa: Its peoples and their culture history*. New York: McGraw-Hill
- Africa ethnic groups 1996.png. (2021). Wikimedia Commons, the free media repository. Retrieved May 16, 2021 from https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Africa_ethnic_groups_1996.png&oldid=533187065.
- Ancient Bamileke architecture.jpg. (2020). Wikimedia Commons, the free media repository. Retrieved May 16, 2021 from https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Ancient_Bamileke_architecture.jpg&oldid=493469926.
- Crocodile totem.jpg. (2020). Wikimedia Commons, the free media repository. Retrieved May 16, 2021 from https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Crocodile_totem.jpg&oldid=493166477
- Culturesofwestafrica.com. (2020). *West African Architecture*. Retrieved May 10, 2021 from <https://www.culturesofwestafrica.com/west-african-architecture/>
- Tiebele village in Burkina Faso 04.jpg. (2021). Wikimedia Commons, the free media repository. Retrieved May 16, 2021 from https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Tiebele_village_in_Burkina_Faso_04.jpg&oldid=527195775.